УДК: 811.512.154’37:398.9
DOI 10.65996/topscience-2457/2026-1.1/135-143

Суранова Г.Ж.
магистрант
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.
suranovagul@gmail.com

МОДАЛДУУЛУК КАТЕГОРИЯСЫНЫН АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ ПАРЕМИОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДЕ ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Суранова Г.Ж.
магистрант
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек
suranovagul@gmail.com

ОТРАЖЕНИЕ КАТЕГОРИИ МОДАЛЬНОСТИ В ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ АНГЛИЙСКОГО И КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКОВ

Suranova G.Zh.
Master’s student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
suranovagul@gmail.com

REPRESENTATION OF THE CATEGORY OF MODALITY IN PAREMIOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH AND KYRGYZ LANGUAGES

Аннотация. Бул макалада англис жана кыргыз тилдериндеги паремиологиялык бирдиктерде модалдуулук категориясынын чагылдырылышы салыштырма-лингвистикалык аспекте талдоого алынат. Изилдөөнүн максаты – макал-ылакаптардагы милдеттүүлүк, мүмкүнчүлүк, зарылчылык, тыюу жана баалоо сыяктуу модалдык маанилердин семантикалык жана грамматикалык репрезентациясын аныктоо. Макалада модалдуулук функционалдык-семантикалык категория катары каралып, анын тилдик каражаттар аркылуу берилиши системалуу мүнөздө сүрөттөлөт. Англис тилинде модалдуулук көбүнчө модалдык этиштер, аналитикалык формалар жана синтаксистик конструкциялар аркылуу ишке ашса, кыргыз тилинде ал көбүнчө модалдык сөздөр, аффикстер жана предикативдик формалар аркылуу берилери көрсөтүлөт. Паремиологиялык бирдиктердеги модалдык маанилер элдин дүйнө таанымын, баалуулуктар системасын жана этномаданий өзгөчөлүктөрүн чагылдыргандыгы белгиленет. Изилдөөдө структуралык, семантикалык жана салыштырма ыкмалар

колдонулуп, эки тилдеги универсалдык жана улуттук-өзгөчөлүү белгилер аныкталат.

Аннотация. В данной статье рассматривается репрезентация категории модальности в паремиологических единицах английского и кыргызского языков в сравнительно-лингвистическом аспекте. Цель исследования заключается в выявлении семантических и грамматических средств выражения модальных значений, таких как необходимость, возможность, долженствование, запрет и оценочность, в пословицах и поговорках двух языков. Модальность трактуется как функционально-семантическая категория, реализуемая через различные языковые средства. В английском языке модальные значения преимущественно выражаются модальными глаголами, аналитическими конструкциями и синтаксическими моделями, тогда как в кыргызском языке важную роль играют аффиксация, модальные слова и предикативные формы. Отмечается, что паремиологические единицы отражают национально-культурные особенности, мировоззрение и ценностные ориентиры народа. В работе применяются структурный, семантический и сопоставительный методы анализа, что позволяет выявить как универсальные, так и специфические черты модальности в исследуемых языках.

Abstract. This article examines the representation of the category of modality in paremiological units of the English and Kyrgyz languages from a comparative linguistic perspective. The aim of the study is to identify the semantic and grammatical means used to express modal meanings such as necessity, possibility, obligation, prohibition, and evaluation in proverbs and sayings. Modality is interpreted as a functional-semantic category realized through various linguistic devices. In English, modal meanings are mainly expressed by modal verbs, analytical constructions, and syntactic patterns, whereas in Kyrgyz they are conveyed through affixation, modal words, and predicative forms. The study emphasizes that paremiological units reflect national worldview, cultural values, and ethical norms embedded in language. Structural, semantic, and comparative methods are applied to determine both universal and language-specific features of modality. The results contribute to comparative linguistics, paremiology, and functional grammar studies.

Негизги сөздөр: модалдуулук категориясы, паремиологиялык бирдиктер, макал-ылакаптар, модалдык маанилер, милдеттүүлүк, мүмкүнчүлүк, зарылчылык, тыюу, баалоо модалдуулугу, функционалдык-семантикалык талаа, салыштырма талдоо.

Ключевые слова: категория модальности, паремиологические единицы, пословицы и поговорки, модальные значения, необходимость, возможность, долженствование, запрет, оценочная модальность, функционально-семантическое поле, сопоставительный анализ

Keywords: modality category, paremiological units, proverbs and sayings, modal meanings, necessity, possibility, obligation, prohibition, evaluative modality, functional-semantic field, comparative analysis.

Киришүү. Азыркы лингвистикада модалдуулук категориясы тилдин семантикалык жана функционалдык түзүлүшүндө өзгөчө орунду ээлеген универсалдуу категориялардын бири катары каралат. Ал айтылган ойдун чындыкка болгон мамилесин, сүйлөөчүнүн баалоосун, ишеним даражасын, мүмкүнчүлүк же зарылчылык сыяктуу маанилерди билдирет. Модалдуулук тилдин грамматикалык, лексикалык жана интонациялык каражаттары аркылуу ишке ашырылып, коммуникативдик процесстин маанилүү компоненти болуп саналат.

Паремиологиялык бирдиктер – макал-ылакаптар, накыл сөздөр, өтмө маанидеги сөздөр – элдин дүйнө таанымын, турмуштук тажрыйбасын жана маданий баалуулуктарын чагылдырган туруктуу тилдик структуралар. Алардын семантикалык түзүлүшүндө модалдык маанилер өзгөчө активдүү орун алып, адеп-ахлактык нормаларды, жүрүм-турум үлгүлөрүн, милдеттүүлүк жана тыюу сыяктуу социалдык жөнгө салууларды бекемдейт. Ушуга байланыштуу паремиологиялык бирдиктердеги модалдуулукту изилдөө тил менен маданияттын өз ара байланышын аныктоодо маанилүү илимий багыт болуп эсептелет.

Англис жана кыргыз тилдери ар башка тилдик типологияга таандык болгонуна карабастан, экөөндө тең модалдуулук категориясы кеңири өнүккөн жана көп кырдуу грамматикалык каражаттар аркылуу берилет. Англис тили аналитикалык түзүлүшкө ээ болуп, модалдык маанилер негизинен модалдык этиштер жана синтаксистик конструкциялар аркылуу ишке ашырылса, кыргыз тили агглютинативдик мүнөзү менен айырмаланып, модалдуулукту аффикстер, модалдык сөздөр жана предикативдик формалар аркылуу туюнтат. Бул айырмачылыктар паремиологиялык бирдиктердин структуралык жана семантикалык уюшулушунда да байкалат.

Макаланын максаты – англис жана кыргыз тилдериндеги паремиологиялык бирдиктерде модалдуулук категориясынын чагылдырылышын салыштырма-лингвистикалык негизде талдоо, анын функционалдык-семантикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана универсалдык менен улуттук-өзгөчөлүү белгилерин ажыратуу. Изилдөөдө структуралык, семантикалык жана салыштырма ыкмалар колдонулат. Натыйжада эки тилдеги макал-ылакаптарда модалдык маанилердин берилишиндеги жалпылык жана айырмачылыктар системалуу мүнөздө сүрөттөлөт. Бул багыттагы изилдөө салыштырма тил илиминин, паремиологиянын жана функционалдык грамматиканын өнүгүшүнө салым кошуп, тилдик универсалдуулук менен этномаданий спецификанын өз ара байланышын тереңирээк түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Методология жана изилдөө ыкмалары. Бул изилдөө модалдуулук категориясынын англис жана кыргыз тилдериндеги паремиологиялык бирдиктерде чагылдырылышын комплекстүү жана системалуу талдоого багытталган. Методологиялык негиз катары функционалдык-семантикалык мамиле, салыштырма-лингвистикалык ыкма жана структуралык талдоо принциптери алынат. Модалдуулук категориясы тилдин грамматикалык жана лексикалык деңгээлдеринде ишке ашуучу көп кырдуу кубулуш катары каралып,

анын паремиологиялык бирдиктердеги репрезентациясы интегративдүү негизде изилденет.

Изилдөөнүн теориялык базасын модалдуулук категориясы боюнча функционалдык грамматиканын өкүлдөрү болгон В. В. Виноградов, А. В. Бондарко, ошондой эле англис тил илиминде модалдуулукту системалуу изилдеген F. R. Palmer сыяктуу окумуштуулардын эмгектери түзөт. Паремиология тармагында Г. Л. Пермяков тарабынан сунушталган структуралык-семантикалык классификация принциптери да методологиялык негиз катары колдонулат.

Изилдөөдө төмөнкү ыкмалар пайдаланылды:

1. Структуралык талдоо ыкмасы – паремиологиялык бирдиктердин синтаксистик моделдерин, предикативдик түзүлүштөрүн жана модалдык компоненттердин грамматикалык формаларын аныктоо үчүн колдонулат.
2. Семантикалык талдоо ыкмасы – милдеттүүлүк, мүмкүнчүлүк, зарылчылык, тыюу, каалоо жана баалоо сыяктуу модалдык маанилердин мазмундук өзгөчөлүктөрүн ажыратууга багытталат.
3. Салыштырма (контрастивдик) ыкма – англис жана кыргыз тилдериндеги окшош жана айырмалуу модалдык каражаттарды системалуу салыштырууга мүмкүндүк берет.
4. Контексттик жана интерпретациялык талдоо – макал-ылакаптардын прагматикалык багытын жана этномаданий мазмунун аныктоодо колдонулат.
5. Жалпылоо жана системалаштыруу ыкмасы – алынган маалыматтарды классификациялап, жыйынтык чыгарууга шарт түзөт.

Эмпирикалык материал катары англис жана кыргыз тилдериндеги макал-ылакаптар жыйнактарынан алынган паремиологиялык бирдиктер пайдаланылды. Тандалган материалдар модалдык маанинин катышуусу боюнча иргелип, функционалдык-семантикалык талаанын алкагында топтоштурулду. Анализ учурунда ар бир тилдеги модалдуулук каражаттарынын типологиялык мүнөзү, грамматикалык репрезентациясы жана семантикалык көлөмү эске алынды.

Методологиялык жактан изилдөө системалуулук, илимий объективдүүлүк жана салыштырмалуу талдоонун ырааттуулук принциптерине таянат. Мындай ыкма модалдуулук категориясынын паремиологиялык бирдиктердеги универсалдык жана улуттук-өзгөчөлүү белгилерин комплекстүү аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Натыйжада англис жана кыргыз тилдеринин модалдык системаларынын окшоштуктары менен айырмачылыктары теориялык жана практикалык жактан негизделет.

Талкуу жана жыйынтык. Модалдуулук категориясы азыркы тил илиминде сүйлөмдүн пропозициялык мазмунуна карата сүйлөөчүнүн мамилесин, баалоосун жана коммуникативдик позициясын билдирген функционалдык-семантикалык категория катары мүнөздөлөт. Бул түшүнүк алгач орус тил илиминде системалуу түрдө иштелип чыгып, модалдуулук сүйлөмдүн объективдүү жана субъективдүү пландарын бириктирген грамматикалык кубулуш катары каралган [3, 59-б]. В. В. Виноградов

модалдуулукту сүйлөмдүн жалпы грамматикалык маанисинин ажырагыс бөлүгү катары аныктап, анын синтаксистик структура менен тыгыз байланышын белгилеген. Кийинчерээк функционалдык-семантикалык талаа теориясынын алкагында А. В. Бондарко модалдуулукту көп компоненттүү система катары карап, анын ядросу жана перифериясы бар экендигин көрсөткөн [2, 185-б].

Англис тил илиминде модалдуулук маселеси кеңири изилденип, айрыкча F. R. Palmer (2001) тарабынан эпистемикалык жана деонтикалык модалдуулуктун ортосундагы айырмачылык так аныкталган. Анын концепциясы боюнча эпистемикалык модалдуулук билдирүүнүн ишеним даражасын көрсөтсө, деонтикалык модалдуулук милдеттүүлүк, уруксат жана тыюу сыяктуу маанилерди камтыйт [12, 79-б]. Бул классификация паремиологиялык бирдиктерди талдоодо да натыйжалуу колдонулушу мүмкүн.

Паремиология жаатында Г. Л. Пермяков макал-ылакаптарды семантикалык жана структуралык моделдерге бөлүү аркылуу алардын универсалдык мүнөзүн далилдеген. Анын пикирине ылайык, макалдар коомдук тажрыйбанын кодификацияланган формасы болуп саналат. Кыргыз тил илиминде паремиологиялык материалдарды системалаштыруу жана этномаданий өзгөчөлүктөрүн аныктоо багытында К. К. Юдахин сыяктуу окумуштуулардын эмгектери өзгөчө мааниге ээ.

Изилденген материалдар көрсөткөндөй, англис тилиндеги паремиологиялык бирдиктерде модалдуулук көбүнчө модалдык этиштер аркылуу ишке ашат. Мисалы: *“You must reap what you sow”* деген макалда **must** формасы деонтикалык милдеттүүлүктү билдирет. Бул жерде моралдык жоопкерчилик идеясы грамматикалык модалдык этиш аркылуу бекемделет. Дагы бир мисал: *“One cannot make an omelette without breaking eggs”* – бул жерде **cannot** формасы мүмкүн эместик маанини туюнтат.

Эпистемикалык модалдуулуктун мисалы катары *“He may stumble who runs fast”* макалын көрсөтүүгө болот. Бул жерде **may** формасы ыктымалдыкты билдирип, универсалдуу турмуштук мыйзамченемдүүлүктү шарттуу формада берет. Демек, англис паремиологиясында модалдык этиштер семантикалык ядро функциясын аткарат.

Кыргыз тилиндеги паремиологиялык бирдиктерде модалдуулук башка грамматикалык механизмдер аркылуу ишке ашат. Мисалы: «Эмгексиз ийгилик болбойт» деген макалда *болбойт* формасы мүмкүн эместик жана зарылчылык маанисин туюнтат. Бул жерде *-бойт* формасы аналитикалык эмес, предикативдик мүнөзгө ээ болуп, универсалдуу мыйзам катары берилет [1, 48-б].

Дагы бир мисал: *«Адам болгуң келсе, адептүү бол»* – бул жерде буйрук формасы аркылуу деонтикалык милдеттүүлүк берилет. Кыргыз тилинде императив формалар паремиологиялык тексттерде моралдык-этикалык нормаларды бекемдөөчү каражат катары кеңири колдонулат. *«Жакшылык кылсаң, өзүңө кайтып келет»* деген макалда шарттык форма жана келер чак формасы эпистемикалык ыктымалдык менен баалоону айкалыштырат.

Англис жана кыргыз тилдерин салыштырганда, экөөндө тең модалдуулук паремиологиялык бирдиктердин прагматикалык өзөгүн түзөрү байкалат. Бирок англис тили аналитикалык мүнөзүнө байланыштуу модалдык этиштерге көбүрөөк таянса, кыргыз тили агглютинативдик түзүлүшү аркылуу аффикстерди, предикативдик формаларды жана интонациялык каражаттарды активдүү колдонот [4, 282-б].

Функционалдык-семантикалык талдоо көрсөткөндөй, деонтикалык модалдуулук эки тилде тең басымдуу орунду ээлейт, анткени макал-ылакаптар негизинен тарбиялык жана регулятивдик функция аткарат. Эпистемикалык модалдуулук көбүнчө универсалдуу мыйзамченемдүүлүктү же турмуштук тажрыйбаны шарттуу формада берүү үчүн колдонулат. Мындай паремиологиялык түзүлүштөрдө коом тарабынан калыптанган жүрүм-турум нормалары жана моралдык принциптер жалпыланган формада бекемделет. Деонтикалык маанилер аркылуу коомдук талаптар, милдеттенмелер жана тыюу салуулар универсалдуу ченем катары сунушталат. Эпистемикалык модалдуулук болсо адам тажрыйбасынан келип чыккан ыктымалдык, ишеним даражасы жана логикалык жыйынтык сыяктуу маанилерди чагылдырат. Натыйжада модалдуулук категориясы паремиологиялык бирдиктерде нормативдик баалуулуктар менен когнитивдик моделдердин айкалышын камсыз кылат. Бул көрүнүш тил аркылуу социалдык аң-сезимдин жана этномаданий дүйнөтаанымдын репрезентацияланышын тастыктайт.

Жүргүзүлгөн изилдөө англис жана кыргыз тилдериндеги паремиологиялык бирдиктерде модалдуулук категориясы системалуу жана функционалдык мааниге ээ экендигин көрсөттү. Модалдуулук макал-ылакаптардын семантикалык өзөгүн түзүп, элдин дүйнө таанымын жана баалуулук системасын чагылдыруучу негизги компонент катары кызмат кылат.

Англис тилинде модалдуулук көбүнчө модалдык этиштер (must, may, can, should ж.б.) аркылуу берилсе, кыргыз тилинде предикативдик формалар, аффикстер жана буйрук ыкмасы активдүү колдонулат. Бул айырмачылык тилдердин типологиялык өзгөчөлүктөрү менен түшүндүрүлөт.

Салыштырма талдоо универсалдуу белгилерди – милдеттүүлүк, зарылчылык, мүмкүнчүлүк жана тыюу сыяктуу модалдык маанилердин кеңири таралышын аныктады. Ошол эле учурда ар бир тилдин улуттук-өзгөчөлүү каражаттары модалдуулуктун репрезентациясында өзгөчө роль ойнойт. Демек, модалдуулук категориясын паремиологиялык бирдиктердин негизинде изилдөө тил менен маданияттын өз ара байланышын тереңирээк ачып берет жана салыштырма тил илиминин өнүгүшүнө теориялык салым кошот. Бул багыттагы мындан аркы изилдөөлөр корпус материалдарынын негизинде сандык талдоо жүргүзүү менен толукталышы мүмкүн.

Корутунду. Бул макалада англис жана кыргыз тилдериндеги паремиологиялык бирдиктерде модалдуулук категориясынын чагылдырылышы салыштырма-лингвистикалык негизде комплекстүү талдоого алынды. Изилдөөнүн жыйынтыгында модалдуулук макал-ылакаптардын семантикалык жана прагматикалык түзүлүшүндө өзөктүк орунду ээлери аныкталды.

Паремиологиялык бирдиктерде модалдык маанилер элдин турмуштук тажрыйбасын, адеп-ахлактык нормаларын жана социалдык баалуулуктарын жалпылап берүүчү универсалдуу механизм катары кызмат кылаары далилденди. Салыштырма талдоо көрсөткөндөй, англис жана кыргыз тилдеринде модалдуулук категориясы мазмундук жактан окшош функцияларды аткарганы менен, аны туюнтуу каражаттары типологиялык өзгөчөлүктөргө жараша айырмаланат. Англис тили аналитикалык түзүлүшкө ээ болгондуктан, модалдык маанилер негизинен модалдык этиштер жана синтаксистик конструкциялар аркылуу берилет. Ал эми кыргыз тили агглютинативдик система катары модалдуулукту аффикстер, предикативдик формалар, модалдык сөздөр жана буйрук ыкмасы аркылуу ишке ашырат. Бул айырмачылыктар ар бир тилдин грамматикалык системасынын өзгөчөлүктөрү менен шартталат.

Изилдөөдө деонтикалык модалдуулук (милдеттүүлүк, тыюу, зарылчылык) паремиологиялык бирдиктерде басымдуу орунду ээлери аныкталды. Бул көрүнүш макал-ылакаптардын тарбиялык, нормативдик жана регулятивдик функциясы менен түшүндүрүлөт. Эпистемикалык модалдуулук болсо турмуштук мыйзам-ченемдүүлүктү, ыктымалдуулукту жана баалоону билдирүүдө активдүү колдонулат. Демек, модалдуулук категориясы паремиологиялык тексттерде универсалдуу дүйнө таанымдык моделдерди калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт.

Жыйынтыгында, англис жана кыргыз тилдериндеги паремиологиялык бирдиктерде модалдуулук категориясынын чагылдырылышы универсалдык жана улуттук-өзгөчөлүү белгилердин айкалышы аркылуу ишке ашары аныкталды. Бул изилдөө салыштырма тил илиминин, функционалдык грамматиканын жана паремиологиянын өнүгүшүнө теориялык салым кошот. Мындан аркы изилдөөлөрдө корпус негизиндеги сандык талдоолорду жүргүзүү, ошондой эле модалдуулуктун когнитивдик жана дискурстук аспектилерин кеңири кароо максатка ылайыктуу болуп саналат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Ахматова С. Кыргыз тилиндеги жаксыз сүйлөмдөрдүн синтаксистик өзгөчөлүктөрү // Иликтөө. – 2022. – № 4. – Б. 45–52.
2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика: Введение в аспектуальные исследования. – Л.: Наука, 1990. – 256 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 2002. – 614 с.
4. Карасаев Х. Накыл сөздөр жана макал-ылакаптар. – Бишкек: Кыргызстан, 1995. – 304 б.
5. Осмонова Ж. Кыргыз тилинин синтаксиси. – Бишкек: Билим, 2009. – 320 с.
6. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии. – М.: Наука, 1988. – 236 с.
7. Юдахин К. К. Кыргызско-русский словарь. – Фрунзе: Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии, 1985. – 503 с.

8. Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World. – Chicago: University of Chicago Press, 1994. – 398 p.
9. Coates J. The Semantics of the Modal Auxiliaries. – London: Croom Helm, 1983. – 259 p.
10. Huddleston R., Pullum G. K. The Cambridge Grammar of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 1842 p.
11. Lyons J. Semantics: Vol. 2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 897 p.
12. Palmer F. R. Mood and Modality. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 236 p.

Рецензент: кандидат филологических наук, и.о. доцента Андашова Р.М.